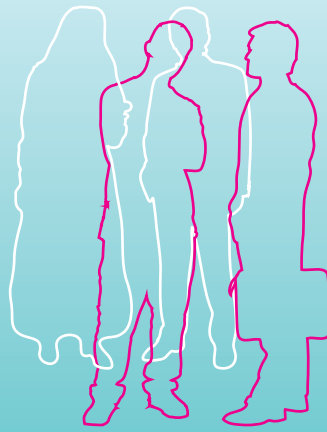

گفت و گوی آب

فصلنامه اندیشکده تدبیر آب ایران
سال اول - زمستان ۱۳۹۱ - شماره ۱

سرمقاله

در این شماره می‌خوانیم:

گفت و گوی آب

تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل

یا مخالفت ورزیدن نبود. او شالوده این مکالمات را فهم و تفهم می‌دانست. اساسا گفتگو راهی برای فهمیدن است. راهی که خود نیز بخشی از این دانایی را شکل داده و تنها ابزار دست یافتن به فهم صحیح نیست. تکیه به اهمیت اعتلای فرهنگی از طریق گفتگوی سنجیده، حوزه‌های کاری این فصلنامه را توضیح می‌دهد. بویژه با توجه به جوان بودن جامعه و نیاز وافر آن به آشنایی بنیانی با ژرفای میراث فرهنگی این مرزوبوم. گفتگو برای:

- بررسی نحوه شکل‌گیری زیرساخت‌ها و نهادهای حکمرانی و مدیریت آب کشور و تحول، ناهمگونی یا فرسایش آن‌ها، در نگاه تاریخی
- فرصت‌ها و تهدیدهای «تجدد» که موجب رشد ناموزون فرهنگی آحاد جامعه شده‌است و راه‌هایی که برای همزیستی یا برون‌رفت از این ناهنجاری‌ها و رسیدن به استحکام و انسجام فرهنگی می‌توان بازکرد
- توسعه فرهنگی از طریق شناخت و ارزیابی منتقدانه ی نظریه‌های رایج و گرایش‌های فکری غالب در عرصه جهانی در نگاه تطبیقی و...
و بالاخره گفت و گو شرایطی دارد: تعادل قوا، مشترک بودن دغدغه‌ها، نزدیک بودن دلوایسی‌ها، صراحت و شفافیت، صداقت و... شکیبایی.

*غلامحسین ابراهیمی دینانی

گفتگوی آب یعنی زمزمه جویبار، ریزش آب از ارتفاع آبشار، در خود شکستن موج‌های بلند دریا، همسرایی لب‌پرزدهای آرام دریا در ساحل، غرش رود در سراسیمبی تند، خروش جمعی موج‌های دریا در توفان، صدای پای آب در کاریز، فوران و ریزش آب در حوضچه کنار چاه و...، براستی تا چه حد به این گفتگوها گوش و دل سپرده‌ایم؟ به قول شاعر، شاید کار ما فقط شناور شدن در افسون راز این صداها باشد و شاید هم تامل در اینکه چرا و در چه هنگام این گفتگوها آغاز می‌شود؟ تا سنگی در کف جویبار نباشد، تا نسیمی نوزد، تا ارتفاعی ایجاد نشود و تا توفانی در کار نباشد، آیا این گفتگو آغاز می‌شود؟

بقول آن حکیم معاصر* «گفت و گو» با «گفت و شنود» تفاوت دارد. دومی یک رابطه یک جانبه است، کسی سخن می‌گوید و دیگری آن را می‌شنود. ولی اولی حکایت از رابطه‌ای دوسویه دارد. آیا گفتگوی آب همان گفت و گوست یا فقط به گفت و شنودی ختم می‌شود؟ این یعنی، اگر ما از آب بگوییم پاسخ شما چیست؟ یکی از اولین متفکرانی که بر گفتگو برای یافتن حقیقت تأکید می‌کرد، سقراط بود. او معتقد بود آفرینش معنا در پرتو گفتگو حاصل می‌شود. بدون مکالمه نمی‌توان انتظار شنیدن و همراهی داشت. هیچیک از مکالمات سقراطی برای قانع ساختن

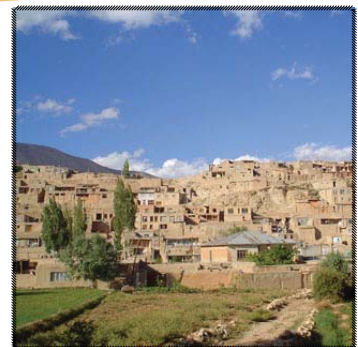
اندیشکده

۲

پژوهشی در پژوهش

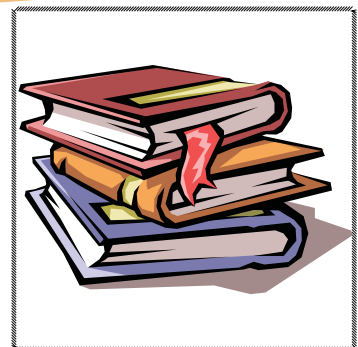
نظام‌های بهره‌برداري از آب

۴

مجن، نمونه‌ی موفق مشارکت ذینفعان

حقوق آب

۶

نگاهی به مالکیت آب در حقوق ایران

چگونه دانش و سیاست با هم پیوند می خورند؟

پژوهشی در پژوهش

و ۱۹۵۰ تا به امروز، هدف کلی تاسیس این کانون‌ها، تسهیل سیاست‌گذاری و اتخاذ تصمیم‌های مهم و راهبردی در امور مختلف حکومتی و حکمرانی است.

از اصطلاح اتاق فکر (Think Tank) برای اولین بار در جریان جنگ دوم جهانی استفاده شد و منظور اتاق‌هایی بود که در آن استراتژی‌ها برای برنامه‌ریزی جنگ طراحی می‌شد. این اصطلاح توسط اندیشگاه رند (اولین اتاق فکر به معنی امروزین که در ۱۹۴۸ تاسیس شد) برای نهادهای دانش‌محور سیاست‌پژوه بکار گرفته شد. در دهه ۱۹۶۰ نهادهایی چون «موسسه امور شهری» در پاسخ به نیازهای اجتماعی-سیاسی کشورهای صنعتی تاسیس شد و در همین دهه نهادهایی نظیر «مرکز توسعه بین‌المللی» برای پاسخگویی به نیازهای مدیریتی بحرانهای جهان درحال توسعه، تاسیس گردید. تعداد اتاق‌های فکر در سطح جهان بر اساس بررسی که در سال ۲۰۱۱ توسط برنامه اتاق‌های فکر و نهادهای جامعه مدنی دانشگاه پنسیلوانیا انجام یافته، به بیش از ۶۵۰۰ رسیده است که عمدتاً در کشورهای توسعه یافته و بویژه ایالات متحده آمریکا مستقر می‌باشند. تا دو دهه گذشته تشکیل و فعالیت اتاق‌های فکر عمدتاً منحصر به کشورهای توسعه یافته بود. اما اکنون ایجاد آن‌ها در کشورهای درحال توسعه نیز رو به‌گسترش است. هم‌اکنون در کشور ایران ده‌ها اتاق فکر در زمینه‌های مختلف فعالیت می‌کنند. در مجموع کانون‌های تفکر در هر

«ایران تا پنج سال آینده در عرصه تولید علم در جهان به جایگاه تک‌رقمی می‌رسد»، این خبر مسرت بخش که امسال در هفته پژوهش منتشر گردید، بار دیگر این سوال را به پیش آورد که چگونه می‌توان از این توان و تخصص در عرصه‌های اجرایی کشور استفاده کرد. چگونه می‌توان پیشرفت‌های علمی را با مدیریت کشور گره زد؟ چگونه تولید علم می‌تواند در همسو نمودن توسعه کشور با افزایش عدالت اجتماعی، بهره‌وری اقتصادی و حفاظت از محیط زیست و . . . به ما کمک کند؟ از تمهیداتی که از اواسط قرن بیستم به بعد بطور وسیع و گسترده در سازمانهای پیشرو و کشورهای پیشرفته بکار گرفته شد، ایجاد و بهره‌گیری از اتاق‌های فکر در مسیر کاربردی کردن پژوهش‌ها است.

بر اساس آخرین تعریف دانشنامه ویکی‌پدیا و لغت‌نامه وبستر اتاق فکر «نهادی است که پژوهشی را هدایت می‌کند و درگیر حمایت و پشتیبانی در عرصه‌هایی چون سیاست‌گذاری اجتماعی، اتخاذ راهبرد سیاسی، اقتصادی، علمی، یا موضوعات مربوط به فناوری یا سیاست‌های تجاری یا حتی توصیه‌های نظامی است». به عبارت دیگر «اندیشگاه» مرکز تولید و ارزیابی و پرورش افکار و ایده‌ها، بر اساس روش‌های سنجیده و علمی برای اثرگذاری در «تصمیم‌گیری‌ها» است. گونه‌های اولیه کانون‌های تفکر امروزین، نظیر «جامعه فامین» و «موسسه مطالعات دفاعی و امنیتی» در قرن نوزدهم میلادی در امپراطوری بریتانیا تاسیس شده‌اند. اما این نهادها با بالا گرفتن احساس نیاز به استفاده موثر از دانش روز و اطلاعات علمی در زمینه‌های نظامی و سیاسی، در قرن بیستم تکامل و توسعه اساسی پیدا کرده‌اند. تعداد اتاق‌های فکر از دهه ۱۹۳۰ میلادی به بعد رو به افزایش گذاشت و با افزایش آن‌ها، هدف‌ها، شیوه‌های تشکیل و کارکردهای آن‌ها نیز متنوع‌تر شد. از دهه‌های ۱۹۴۰

زمینه‌ای با استفاده از «ابزار، نهاد، ساختار و یا سازوکاری کارآمد» نسبت به مطالعه، پژوهش، تحلیل روندها، ایده‌پردازی، آینده‌پژوهی و سیاست‌پژوهی اقدام و «تصمیم‌گیران» را با ارائه خدمات فکری و مشاوره‌ای برای اتخاذ تصمیمات مناسب و اعمال سیاست‌های سنجیده، مساعدت می‌نمایند. در واقع این نهادها تشکیل شده‌اند تا بین «دنیای پژوهش‌ها و ایده‌ها» و «دنیای سیاست‌گذاران» پلی را ایجاد نمایند تا بتوان از طریق آن بین عرصه‌های «دانش، تحقیق و پژوهش» و «دنیای سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری» اتصال موثری برقرار شود.

گجاستاده ایم

اتاق‌های فکر جهان

بر اساس گزارش سال ۲۰۱۱ برنامه اتاق‌های فکر و نهادهای جامعه مدنی دانشگاه پنسیلوانیا، در حال حاضر بیش از ۶۵۰۰ اتاق فکر در جهان در زمینه‌های مختلف فعالیت می‌نمایند. بر اساس این گزارش بیشترین تعداد اتاق‌های فکر در جهان به ترتیب مربوط به کشورهای آمریکا (۱۸۱۵)، چین (۴۲۵)، هند (۲۹۲)، انگلستان (۲۸۶) و آلمان (۱۹۴) می‌باشد. همچنین در منطقه خاورمیانه بیشترین تعداد اتاق‌های فکر به ترتیب متعلق به کشورهای رژیم غاصب اسرائیل (۵۴)، مصر (۳۴) و ایران (۳۲) است. همچنین برترین اتاق فکر در جهان موسسه Brookings که با موضوع فعالیت امنیت و روابط بین‌المللی می‌باشد.

ما و آب اندیشکده تدبیر آب ایران

تأسیس "اندیشکده تدبیر آب ایران" اقدام نمایند.

موضوع فعالیت اندیشکده برقراری ارتباط مناسب بین مؤلفه‌هایی چون پژوهش کاربردی، اقتضائات محیط استراتژیک، سیاست‌های ملی و منطقه‌ای و جوامع محلی است، به‌نحوی که نتایج اثربخشی برای اصلاح حکمرانی آب کشور بر اساس مبانی عمیق و بنیادی عرفی، شرعی، فنی، حقوقی، فقهی و اقتصادی حاصل شود. بر این اساس این نهاد در نظر دارد تا فعالیت‌های خود را در سه بخش سیاست‌پژوهی، اطلاع‌رسانی و ارتباطات و ظرفیت‌سازی متمرکز نماید.

فضای تعامل و گفتگو میان ارکان مختلف جامعه، محیط کسب و کار و تشکیلات بخشی و فرابخشی مدیریت آب در کشور در مسیر بهبود حکمرانی آب، نسبت به

اهمیت آب در تأمین نیازهای اساسی جامعه، پیوند آن با توسعه اقتصادی و اهداف هزاره سوم، مدیریت ناپایدار و زوال کمی و کیفی منابع آب و محیط‌زیست در کشور، مشکلات تغییر اقلیم، خشکسالی و سیل از یک سو و سیاست‌های ابلاغی اصل ۴۴ قانون اساسی و همچنین قانون بهبود مستمر فضای کسب و کار، زمینه‌های شکل‌گیری اقدامات نهادی برای بهبود حکمرانی آب در حوزه‌های غیردولتی را فراهم کرده است. این عوامل هیئت مؤسس اندیشکده که ترکیبی از ذینفعان بخش آب و تنی چند از متخصصان آب کشور می‌باشند را بر آن داشت تا به‌منظور توسعه ظرفیت‌ها و ایجاد

ارتباط ما و شما

راه اندازی تارنمای اندیشکده

از کلیه علاقمندیم تقاضا داریم نظرات، پیشنهادات و مطالب خود را جهت انتشار در فصلنامه یا تارنما از طریق تارنمای: WWW.IWPRI.IR

به ما منتقل نمایند.

تارنمای اندیشکده تدبیر آب به تازگی راه اندازی شده است و مطالب آن در دست بارگذاری است. اندیشکده تدبیر آب یک نهاد غیر انتفاعی است که در حوزه آب فعالیت خود را آغاز کرده است. این تارنما مجرای اصلی ارتباط اندیشکده با مخاطبان شما می‌باشد.

چالش

دور خیزی برای پرش داستان ما و قورباغه

سوی مرگ می‌شتابیم اما همان طور آرام و بی تفاوت، در آبی که مدام گرم تر می‌شود باقی می‌مانیم. سرانجام می‌میریم، شاد و پخته!
حالا وضعیت ما و آب هم همین طوره، هر سانتی متر که سطح آب زیر زمینی پایتتر می‌رود، هر متر مربع از سطح دریاچه‌ها و تالابها که خشک می‌شود، هر متر مکعب آبی که پساب شهری و کشاورزی و صنعتی آلوده می‌کنیم، آبی است که در حال گرم شدن است و ما شادیم...

مطالعات نشان داده اند که اگر قورباغه ای را در ظرفی بیندازیم و آن ظرف را با آب محیط زندگی‌اش پر کنیم و بعد آب را آرام آرام گرم کنیم قورباغه سرجایش می‌ماند و هیچ واکنشی نسبت به افزایش تدریجی حرارت (تغییر محیط) نشان نمی‌دهد. تا این که آب به جوش می‌آید و قورباغه می‌میرد. شاد و پخته می‌میرد! گاهی ما هم مثل قورباغه‌ای آب پز می‌شویم. متوجه تغییرات نیستیم. فکر می‌کنیم که همه چیز روبراه است و یا شرایط نامطلوبی که در آنیم گذراست. به

شاهکار مدیریت بومی آب مجن نمونه‌ای موفق از مشارکت ذینفعان

سهام خود آب دریافت می‌دارد(قطع کامل رابطه آب و زمین).

شیوه تنظیم و تنسيق دقیق حقوق آب مستقل از زمین و اعمال منصفانه این حقوق، نحوه تشکیل نظام مدیریتی و اتخاذ و اجرای برنامه‌ها و تصمیمات، استقرار نظم مالی و اخذ آب‌بها، نظام سلسله مراتبی ساده و کارآمد تقسیم کار و بالاخره توان ایجاد بازار آب از ارکان مهم این نظام بهره‌برداری می‌باشد. به علاوه انطباق شرایط شرکت با تحولات بیرونی در دهه‌های متوالی گذشته نظیر انقلاب سفید و اصلاحات اراضی قبل از انقلاب و تحولات دوره انقلاب تا کنون از نشانه‌های بارز مدیریت و سازماندهی هوشمندانه و انعطاف پذیر در قالب این شرکت می‌باشد که تا امروز ادامه داشته است.

در حال حاضر تمام کسانی که از رودخانه‌ها و یاقنوات حقا به دارند سهامدار این شرکتند. مجمع عمومی صاحبان سهام این شرکت هر دو سال یکبار برای انتخاب پنج عضو هیات مدیره و دو بازررس تشکیل می‌شود. هیات مدیره نیز یک نفر را به عنوان مدیر عامل برای اجرای برنامه مدیریت آب و کنترل دقیق اعمال حقا به‌ها و تقسیم آب در رودخانه انتخاب می‌کند. ثبت و انتقال حقا به‌ها، انتخاب میراب یا پیمانکار و نظارت بر کار تقسیم و گردش آب نیز از وظائف مدیر عامل می‌باشد. سهامداران می‌توانند تمام یا بخشی از سهام خود را از طریق مبادله دائم مالکیت حقا به، اجاره سالانه حقا به و مبادلات کوتاه مدت آب خرید و فروش کنند.

مجن نمونه‌ای موفق از مشارکت ذینفعان شرکت سهامی آبیاری و کشاورزی مجن که شاید تا چند سال پیش کمتر کسی نام آن را شنیده بود امروزه به عنوان نمونه بومی مدیریت به هم پیوسته محلی در تامین، انتقال و توزیع آب و مدیریت بازار محلی مبادله و خرید و فروش آب برای بسیاری از کارشناسان و مدیران آب در سطح ملی و استانی شناخته شده است.

مجن با جمعیتی بالغ بر ۸۰۰۰ نفر از توابع شهرستان شاهرود و در ۳۵ کیلومتری دامنه شمال غربی آن قرارداد. منابع آب کشاورزی شهر رودخانه‌های "پیش ده" و "پی حصار"، چند رشته قنات و چند چشمه است. در گذشته زمین‌های زراعی مجن بر اساس روابط خویشاوندی به ده بلوک تقسیم شده بود و نظام برداشت آب آن از این بلوک‌ها تبعیت می‌کرد. مدار گردش آب رودخانه ده شبانه روز بود. در ابتدای فصل آبیاری از طریق قرعه ترتیب و توالی بلوک‌ها تعیین می‌شد و در هر شبانه روز آب به یکی از بلوک‌ها اختصاص داشت و میراب موظف بود آب رودخانه را در هر نقطه که یکی از اعضای بلوک دارای زمین بود، تحویل دهد. از آنجا که اراضی افراد متعلق به یک بلوک در یک مکان قرار نداشت مقدار قابل توجهی آب به هدر می‌رفت، برخی از خرده مالکان در خصوص برداشت آب با مشکل مواجه بودند و اکثرا بین عمده مالکان و خرده مالکان و نیز میان خود عمده مالکان، به خصوص در سالهای خشک درگیری ایجاد می‌شد.

در سال ۱۳۴۱ زارعین دشت مجن با طرح ابتکاری یکی از زارعین اقدام به تشکیل "شرکت سهامی آبیاری مجن" کردند که وظیفه آن اجرای کامل حقا به‌ها و تحویل آب بین حقا به‌داران و پایش و نظارت بر بهره‌برداری از منابع آب است. با اجرای این طرح نظام برداشت بلوکی به طور کامل از میان رفت و به جای آن هر عضو به نسبت

تشکیل "شرکت سهامی آبیاری مجن" و نیز وجود بازار آب در منطقه علاوه بر این که باعث کم شدن تنشها و اختلافات میان حقا به‌داران شده، کارایی و راندمان استفاده از آب را نیز افزایش داده است. همچنین دخالت و حضور مردم در مدیریت آب باعث شده تا نقش موثری در حفاظت از منابع آب ایفا کنند. برای مثال می‌توان به احداث چند بند خاکی و تورکینست با هدف استفاده از آبهای زمستانه و جمع آوری سیلاب در منطقه که به همت کارشناسان آبخیزداری احداث گردیده، اشاره کرد.

بنابر آنچه در وبلاگ این شرکت آمده است، از تاریخ تاسیس آن تا کنون (که مدت ۵۰ سال گذشته است) این شرکت توانسته ضمن حفظ و تقویت خود با عملکردی رضایت بخش، آب را در اراضی تحت مدیریت، توزیع و با همیاری مستمر اعضا و اخذ اعتبارات بانکی و کمک‌های فنی ادارات ذیربط نسبت به مدرن کردن شبکه آبیاری سنتی دشت مجن و توسعه کشاورزی و تاسیسات آبیاری اقدام نماید. این اقدام اهالی شهر مجن در نیم قرن پیش و دوام و پایداری آن تا زمان حاضر که همچنان نیز ادامه دارد منجر به این شده است که کشور عزیزمان ایران صاحب نمونه‌ای از نظام‌های آبیاری مدرن مردمی در جهان باشد.

آنچه از دیدگاه مدیریت آب اهمیت دارد شناسایی اصول و قواعد حاکم بر این شرکت و تطبیق آن با موازین و نظریه‌های مدیریت آب برای نتیجه‌گیری موثر معطوف به برنامه‌ریزی می‌باشد. مطالعات انجام شده در شناسایی و تحلیل وضعیت این شرکت تا کنون عمدتاً از دیدگاه بازار آب بوده و هنوز سایر جنبه‌های مهم که بعضاً مربوط به لایه‌های زیرین این شرکت است مورد ارزیابی فنی و مدیریتی قرار نگرفته است. موفقیت این شرکت در استقرار نظام بهره‌برداری مطلوب، صدور سند آب، مشارکت بخش خصوصی و نهادهای

کلمه

جنگ، جنگ آب، مردم

سالهاست که متخصصین آب نه تنها در ایران که در تمام دنیا هشدار بروز جنگ آب را داده‌اند. هرچند این جنگ با برداشت ذهنی ما از آنچه جنگ می‌نامیم متفاوت است ولی اثرات و عواقب ناگوار آن از هر جنگ فیزیکی می‌تواند بیشتر باشد. مناقشات آبی ایران و کشورهای همسایه و تنشها و مناقشات داخل کشور از نشانه‌های اولیه وقوع این جنگ است. اگر بپذیریم مناقشات آبی آغاز یک جنگ تمام عیار آبی است، بررسی علل موفقیت یا شکست این کشور در سایر جنگ‌ها می‌تواند کمک به‌سزایی در مواجهه با این جنگ داشته باشد. یک نمونه موفق جنگ ایران و عراق:

چند وقت پیش یکی از فرماندهان دفاع مقدس در مصاحبه‌ای به مناسبت آزاد سازی خرم‌شهر که به تحلیل علل موفقیت ایران در جنگ تحمیلی می‌پرداخت بیان کرده بود که چند ماه پس از شروع جنگ تحمیلی و پیروزی‌های پیاپی عراق و عدم موفقیت استراتژی‌ها و تکنیک‌های جنگی ایران، فرماندهان و سران کشور به لزوم ایجاد تغییر اساسی در رویکرد خود و استمداد از کمک‌های مردمی به عنوان صاحبان اصلی کشور و انقلاب، برای پیروزی واقف شدند و این تغییر نگرش سرآغاز پیروزی ایران بود. بی شک آگاه کردن و کمک خواستن از مردم از سران کشور و فرماندهان از یک سو و کمک و تلاش بی‌دریغ و همه‌جانبه مردم بزرگترین رمز موفقیت ایران در این نبرد بود. مرور این تجربه بار دیگر ما را به این فکر فرو می‌برد که آیا وقت آن نرسیده است که دولت ضمن تغییر نگرش و رویکرد خود، با آگاه کردن مردم با مشکلات حل مشکل را به آنان واگذار نماید. مردم ما بارها ثابت کرده‌اند که می‌توانند.

و چالش‌ها (از جمله سامان‌دهی نظام خرده مالکی آب) ممکن است تغییر کند. بعلاوه، این شرکت درخواست مدیریت نگهداری و بهره‌برداری از سد مخزنی مجن را که توسط شرکت آب منطقه‌ای سمنان احداث شده، در دستور کار خود دارد. بی شک مجن تنها نمونه موفق نظام بهره‌برداری نوین آب در کشور نیست، شناخت این نظام‌ها، تطبیق آنها با نظریات مدیریت آب و در نهایت استفاده علمی از این تجارب می‌تواند راهگشای مدیریت آب کشور در سطح محلی از تنشها و مناقشات رو به گسترش کنونی تلقی شود.

مجموعه

پنج‌سال مشارکت، پنج‌سال تجربه

بخش میدانی نیز با جزئیات و نحوه کارکرد این تشکل مردمی آشنا شوند. همچنین در جلسه پرسش و پاسخ کارگاه که با حضور اعضای این شرکت و نمایندگان وزارت نیرو و جهاد کشاورزی برگزار گردید بیش از آنکه فضای پرسش و پاسخ حاکم باشد جو اظهار نظر و تمرینی برای گفت و گو حاکم بود. علاقه اعضای این شرکت به ارائه توضیحات کامل در خصوص نحوه برنامه ریزی، عقد قرارداد، توزیع و ثبت نوبت‌های آبیاری، کنترل کار میراب‌ها، رسیدگی به جرائم یا اختلافات و هر آنچه در شرکت سهامی آبیاری مجن اتفاق می‌افتد نیز بسیار قابل تقدیر بود.

جامعه مدنی در سرمایه‌گذاری، نگهداری و بهره‌برداری از منابع و تاسیسات آب سطحی، استفاده‌های تفریحی و گردشگری از تاسیسات منابع آب، افزایش آگاهی ذی‌مدخلان به منظور حفاظت از منابع آب و بهبود بهره‌وری استفاده از آب که از دغدغه‌های مدیریت آب کشور است، بسیار قابل توجه می‌باشد.

به نظر می‌رسد این شرکت در حال گذر از وضع موجود و ورود به مرحله جدیدی از تعامل با محیط راهبردی اطراف است و راهبردهای آن متناسب با تغییر در هدف‌ها (ورود به مرحله سود آوری) و دامنه فعالیت

پنجاهمین سالگرد تاسیس شرکت سهامی آبیاری مجن بهانه‌ای بود تا این شرکت با برگزاری همایشی یک روزه، تجارب و یافته‌های نیم قرن فعالیت خود در مدیریت بهره‌برداری و نگهداری از شبکه آبیاری مجن را در اختیار علاقه‌مندان و مسئولین آب کشور قرار دهد.

این همایش که در پانزدهم شهریور ماه سال جاری در سالن همایش کتابخانه شهر مجن برگزار گردید، فرصت مناسبی برای شناخت این تشکل مردمی برای متخصصین، مدیران و جوامع همجوار مجن فراهم آورد. فرصتی تا بتوانند علاوه بر آشنایی با نحوه تشکیل و عملکرد این شرکت در بخش سالی، در

سیر حقوقی مالکیت آب در ایران نگاهی به مالکیت آب در حقوق ایران

پل‌ها، چاه‌ها و قنوتی که مورد استفاده عموم قرار می‌گیرد.

در سال ۱۳۰۷ قانون مدنی ایران با الهام از فقه اسلامی به عنوان محور اصلی نظام حقوقی کشور در آن زمان تدوین و تصویب گردید. در ماده ۱۴۶ تا ۱۶۰ این قانون، احکامی برای چگونگی تملک آبهای سطحی و زیرزمینی تصویب شده‌است که بر اساس آن، آب از جمله مباحات شناخته شده که بوسیله حیات به مالکیت شخص حیات کننده در می‌آید به نحوی که حیات آبهای روی زمین با کندن مجرا و نهر و وصل آن به رودخانه (مواد ۱۴۹ و ۱۴۸) و حیات آبهای زیر زمین با حفر چاه و قنات واقع می‌شود (ماده ۱۶۰). برای حفظ مالکیت افراد بر آب قوانینی از جمله حق حریم (مواد ۱۳۶ تا ۱۳۹ ق.م)، شراکت (مواد ۱۵۰ تا ۱۵۳ ق.م) و... وضع کرده است. بنابراین با به رسمیت شناختن مالکیت افراد بر آبها (سطحی و زیرزمینی) مالک حق هر گونه دخل و تصرف از جمله بیع، هبه، ارث و... را داشت.

به دلیل اهمیتی که قنوت در بهره‌برداری از آبهای زیرزمینی داشتند در سال ۱۳۰۹ قانون مرتبط با قنوت که در واقع مکمل قانون مدنی در امور مربوط به آب بود نیز به تصویب رسید، در این قانون در جهت حفظ حقوق مالکین منابع آب زیرزمینی مقرراتی برای حمایت بیشتر از مالکین و جلوگیری از اضرار به آنها و تسهیل در بهره‌برداری آتی از منابع آب زیرزمینی وضع گردید (مواد ۱، ۲ و ۳ قانون راجع به قنوت).

از آنجا که مالکیت افراد بر منابع آبی به موجب قانون مدنی محترم شناخته شده است و بر اساس ماده ۳۱ آن قانون تصرفات مالک تامين گردیده بود، به منظور تثبیت مالکیت و حفاظت و حمایت بیشتر از حقوق مالکین منابع آب، قانونگذار در قانون ثبت ۱۳۱۰ و آیین نامه آن مصوب ۱۳۱۷ اقدام به

مباحات: در قانون مدنی اموالی که ملک اشخاص نمی‌باشد و افراد می‌توانند آن‌ها را مطابق مقررات مربوطه تملک کرده و یا استفاده کنند، مباحات نامیده می‌شود.

حیات: استیلاء و تسلط بر چیزی است که سابقه مالکیت شخص بر آن وجود ندارد به معنی دیگر حیات موجب ایجاد مالکیت شخص بر مباحات می‌شود. به عنوان مثال ماهی زمانی که در تور صیاد می‌افتد حیات محقق می‌شود و شرعاً و عرفاً صیاد مالک ماهی می‌شود.

مالکیت: حق دائمی است که به موجب آن شخص می‌تواند در حدود قوانین تصرف در مالی را به خود اختصاص دهد و از تمام منافع آن استفاده کند.

چاه: واژه چاه در قوانین تصویب شده از قانون مدنی (۱۳۰۷) تا پیش از قانون حفظ و حراست از آبهای زیرزمینی (۱۳۴۵) بنا به عرف رایج آن زمان به چاه دستی اطلاق می‌شده و از سال ۱۳۴۵ به بعد با رواج حفر چاه‌های نیمه عمیق و عمیق در ایران مشمول این نوع چاهها نیز می‌شود.

انفال: اموالی را گویند که در اختیار حکومت اسلامی است و به هر نحو که بخواهد تخصیص می‌دهد.

مشترکات: اموالی است که عموم مردم می‌توانند با حقوق مساوی از آن بهره‌برداری و استفاده کنند و قابلیت تملک خصوصی نیستند؛ مانند راه‌ها، مکان‌های عمومی،

مالکیت بر منابع آبی یکی از مباحث مهم، پیچیده و در عین حال چالش برانگیز زندگی بشر است، باستانی‌ترین قانون آب در دنیا قانون حمورابی است که قدمت چهار هزار ساله دارد. از آن هنگام تاکنون قانون آب کشورها سیر تحول گوناگونی داشته است. در این نوشتار سعی شده است ضمن مرور قوانین مرتبط با آب در ایران از قانون مدنی (۱۳۰۷) تا قانون توزیع عادلانه آب (۱۳۶۱)، به سیر تحول مالکیت منابع آب ایران و

اِبهامات اصلی در این زمینه اشاره گردد. قبل از ورود به بحث مالکیت بر منابع آب آشنایی با برخی اصطلاحات حقوقی به منظور فهم و درک عمیق قوانین و فتاوا در خصوص آب ضروری به نظر می‌رسد. بی توجهی به این موضوع می‌تواند موجب بروز اِبهام در فتاوی و قوانین و بروز اختلاف شود. به طور مثال به نظر مشهور فقهی، هر کس در زمین خود چاهی حفر کند، مالک آن می‌شود (رجوع کنید به طوسی، المبسوط، ج ۳، ص ۲۸۰؛ نجفی، ج ۳۸، ص ۱۱۶ و ماده ۱۶۰ ق.م) این در حال حاضر بستگی به تعریف چاه دارد که منظور چه نوع چاهی است؛ چاه دستی یا چاه نیمه عمیق یا چاه عمیق (که نحوه و مقدار برداشت آب در هر یک متفاوت است)، این ممکن است با حقوق رشته قناتی که ممکن است زه‌کام یا تران آن زیر زمین مورد نظر قرار دارد مغایرت داشته باشد، به طوری که اگر چاه عمیقی در آن زمین حفر شود رشته قنات را خشک می‌کند ولی افراد در صورتی می‌توانند از آب چاه استفاده کنند که برداشت آنها ضرری به چاه یا قنات دیگری وارد نکند (بر اساس قاعده «لاضرر ولاضرار»). این موضوع مربوط به اِبهام در مفهوم چاه و مالکیت آبهای زیرزمینی است. بنابراین در ابتدا برخی اصطلاحات حقوقی از قبیل: مال، مباحات، حیات، چاه، انفال و مشترکات به طور مختصر تعریف می‌گردند:

با استناد به این قانون انجام می شود. همانطور که ملاحظه گردید در قوانین وضع شده در خصوص آب تا قبل از قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب سال ۱۳۴۷ به مبحث مالکیت اشخاص بر منابع آبی و حفظ حقوق آنها به صراحت اشاره و آن را محترم شمرده، لکن از قانون نحوه ملی شدن آب به بعد حقوق اشخاص در بهره‌برداری از منابع آب را موکول به صدور پروانه بهره‌برداری (مواد ۱۸، ۱۹ و ۲۱ قانون توزیع عادلانه آب) نموده است که آن گونه که شایسته است، تدابیر و مقررات مناسب و هدفمند در راستای این سیاست تدوین نشده است و قوانین حاضر دچار ابهامات و کاستی‌های فراوان است که در آینده به آن‌ها خواهیم پرداخت.

تجربه دیگران

دادگاه آب والنسیا

سال‌های سال است که در نیمروز هر پنجشنبه، در گذرگاهی در مقابل کلیسای جامع شهر والنسیا در کشور اسپانیا تجمعی غیر رسمی در فضای باز شکل می‌گیرد، تا به تخلفات توزیع آب در شبکه آبیاری که دشت حاصلخیز والنسیا را آبیاری می‌کند رسیدگی کنند. این حضور چه شکایتی وجود داشته باشد یا نداشته باشد اتفاق می‌افتد و به عنوان «دادگاه آب والنسیا» شهرتی جهانی دارد، این مراسم به سادگی و باکم‌ترین هزینه برگزار می‌شود و حکم شفاهی صادره در آن، همانند احکام صادره در دادگاه‌های رسمی اسپانیا (چه بسا بیشتر از آن) از اعتبار برخوردار است. این نهاد مردمی حدود هزار سال قدمت دارد و به عنوان میراث غیر ملموس بشری در سازمان یونسکو به ثبت رسیده است.

می‌باشد و مسئولیت حفظ و بهره‌برداری از این ثروت ملی و احداث و اداره تأسیسات توسعه منابع آب به وزارت آب و برق محول شد که بعنوان نماینده اجتماع متکفل امر ساماندهی بهره‌برداری از آبهای مختلف کشور باشد.

در این قانون برداشت از منابع آبی می‌بایست با مجوز یا هماهنگی وزارت آب و برق انجام شود و برای مالکین قدیمی منابع آب پروانه مصرف آب صادر می‌شد. (مواد ۹ و ۲۳). براساس این قانون وزارت آب و برق به منظور حفظ منابع آبی و حقوق استفاده‌کنندگان از منابع آبی در مناطقی که سطح سفره‌های آب زیرزمینی به دلیل افزایش بهره‌برداری و ازدیاد مصرف و یا علل دیگر رو به کاهش بود، هر گونه بهره‌برداری از آب را ممنوع اعلام کرد. (ماده ۱۴)

با پیروزی انقلاب اسلامی و تدوین قانون اساسی در سال ۱۳۵۸، در اصل ۴۵ این قانون دریاها، دریاچه، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی جز انفال و ثروتهای عمومی قرار گرفتند که در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آنها عمل نماید که تفصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می‌کند.

پس از آن در راستای اصل ۴۵ قانون اساسی، قانونگذار در سال ۱۳۶۱ قانون توزیع عادلانه آب را به تصویب رساند. در ماده ۱ این قانون دریاها و آب‌های جاری در رودها و انهار طبیعی و دره‌ها و هر مسیر طبیعی دیگر اعم از سطحی و زیرزمینی و سیلاب‌ها و فاضلاب‌ها، زه‌آبها و دریاچه‌ها و مرداب‌ها و برکه‌های طبیعی و چشمه‌سارها و آب‌های معدنی و منابع آب‌های زیرزمینی از مشترکات بوده و در اختیار حکومت اسلامی است و طبق مصالح عامه از آنها بهره‌برداری می‌شود. مسئولیت حفظ و اجازه و نظارت بر بهره‌برداری از آنها به دولت محول شد.

قانون توزیع عادلانه آب در حال حاضر به عنوان قانون حاکم در بخش آب کشور محسوب می‌گردد، هر چند قوانین بعدی در خصوص آب کشور مقرراتی دارند لیکن قانون توزیع عادلانه آب مبنا و اساس نظام حقوق آب کشور است و مدیریت آب کشور

ثبت سند برای مالکین منابع آبی کرد که به موجب ثبت سند، مالکین منابع آب از کلیه آثار مالکیت (اثباتی و سلبی) برخوردار شدند (مواد ۴۲، ۴۳، ۴۴ و ۱۲۶ آیین نامه قانون ثبت).

تحولات ایجاد شده و تغییر سیستم استحصال آب زیرزمینی و بهره‌برداری بی‌رویه و بروز مشکلات بسیار در این زمینه در دهه چهل قانونگذار را بر آن داشت که در سال ۱۳۴۵ به منظور مدیریت منابع آب زیرزمینی و بهره‌برداری اصولی از این منابع و جلوگیری از اضرار به مالکین آب‌ها قانون حفظ و حراست از آب‌های زیرزمینی را تصویب نماید.

قانون مدنی محدودیت حیات از منابع آب زیر زمینی را با توجه به مواد ۱۳۶ تا ۱۳۹ قانون مدنی محدود به رعایت حریم نموده بود، لیکن در قانون حفظ و حراست از آب‌های زیرزمینی دامنه این محدودیت گسترش یافت و موکول به اخذ مجوز از وزارت آب و برق گردید. وظیفه دولت که پیش از این نظارتی بود، به دخالت اجرایی تبدیل گردید و بهره‌برداری که به حفظ این منابع آبی بینجامد را مد نظر قرار داد. (ماده ۳ قانون حفظ و حراست از آب‌های زیر زمینی)

این قانون همانند قوانین قبلی حقوق مالکین منابع آبی را محترم شناخته و تنها در ماده ۱۱ این قانون به لحاظ استفاده بهینه از منابع آب زیرزمینی به مالکیت افرادی که ۴ سال متوالی قنات و چاه‌های آن‌ها بایر مانده بود خدشه وارد کرد و احداث قنات و چاه در حریم آنها با اجازه وزارت آب و برق مجاز شد.

با توجه به تحولات ایجاد شده در بهره‌برداری از منابع آبی و بروز مشکلات فراوان در این زمینه، همچنین عدم وجود قانون خاص و منسجم در زمینه آب به شکلی که تنها در قانون حفظ و حراست از آب‌های زیرزمینی به شکلی ساده و مختصر احکامی در مورد آب‌های زیرزمینی وضع شده بود، قانونگذار را بر آن داشت تا در سال ۱۳۴۷ برای حفاظت از این منابع فرانسولی قانون آب و نحوه ملی شدن آن را متناسب با زمان تصویب نماید. در ماده ۱ این قانون، آب‌ها ثروت ملی محسوب گردیده که متعلق به عموم

راه یا بیراهه

تالابها را چگونه دریابیم؟

جامعه مهندسان مشاور ایران در روز ۱۲ آذر ۱۳۹۱ با برگزاری نشست «هم‌اندیشی تالاب‌ها؛ تحلیلی بر علل پایداری و ناپایداری» که با حضور متخصصین بخش آب برگزار گردید ضمن بررسی وضعیت کنونی تالابهای کشور و علل بروز این وضعیت به بررسی راهکارهای حل مشکلات موجود پرداختند. بر اساس مقالات ارائه شده در این نشست بیش از ۶۵ درصد سطح تالابهای کشور به زمین‌های کشاورزی تبدیل شده‌اند و در حال حاضر ۳۱ تالاب عمده کشور در روند ناپایداری و تهدید قرار دارند. بیشتر مقالات ارائه شده در این نشست به رویکردهای «سازه‌ای» نظیر اجرای طرح‌های توسعه و انتقال آب و تاثیر گذاری بر مدیریت منابع آب مشترک و مرزی تاکید داشتند. لیکن روشهای مدیریت غیرسازه‌ای نظیر تنظیم مقررات و کنترل و حکمرانی بر نظام‌های مدیریت و بهره‌برداری از منابع آب در بالادست تالابها و مدیریت آب‌های برگشتی و حفاظت از حریم و بستر این بدنه آبی مهم‌چندان در مقالات مورد توجه واقع نشده بود. هر چند انتظار می‌رفت در این نشست ارزیابی عمومی از مقررات (ضابطه، عرف و قانون) مرتبط به آب ورودی به تالاب مورد توجه قرار گیرد لیکن به این موضوع نیز توجه نگردید. موفقیت حفاظت از تالابها و پایدار نمودن وضعیت آنها بدون توجه به مسائل حقوقی و غیر سازه‌ای جای تردید بسیار دارد.

خوشه‌های آب

بازنگری در آموزش آب

بازنگری در آموزش‌های دانشگاهی به گونه‌ای که با تغییر و تحولات جهانی و نیازهای روز هماهنگ باشد یک ضرورت اجتناب ناپذیر قلمداد می‌شود. در این راستا وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری از تیرماه ۱۳۹۰ اقدام به تشکیل کمیته‌هایی برای بازنگری در کلیه رشته‌های دانشگاهی از جمله آب نموده است.

برنامه بخش آب این طرح در جلسه مورخ ۸ بهمن ۱۳۹۱ شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به تصویب رسید. بر این اساس از این پس کلیه رشته‌های مرتبط با آب در مقطع کارشناسی که قبلاً تحت عناوینی نظیر آبیاری، آبیاری و زهکشی، مهندسی آب و عناوین مشابه در دانشگاه‌ها ارائه می‌شدند به یک رشته‌ی واحد با عنوان کارشناسی "علوم و مهندسی آب" تغییر نام داده و برنامه مصوب برای این عنوان به اجرا گذاشته خواهد شد.

در طرح مزبور، از مدل خوشه‌ای برای طراحی نظام آموزشی آب در مقطع کارشناسی استفاده شده است. در نظام خوشه‌ای دانشجوی علاوه بر رشته‌ای که در آن در حال تحصیل می‌باشد، زمینه دیگری را به عنوان یک خوشه تحصیلی انتخاب می‌کند و تعدادی از واحدهای درسی خود را در آن خوشه می‌گذراند. دروسی که دانشجوی در خوشه انتخابی خود می‌گذراند فقط در کارنامه منعکس می‌شود و در عنوان مدرک او هیچ تأثیری نخواهد داشت.

نکته حائز اهمیت در تصویب این طرح افزوده شدن خوشه‌هایی از قبیل محیط زیست، توسعه، حکمرانی و حقوق آب است که پیش از این کمتر مورد توجه قرار گرفته بودند. در حال حاضر بازنگری مقاطع کارشناسی‌ارشد و دکترا در رشته‌های مجموعه‌ی علوم و مهندسی آب در کمیته برنامه‌ریزی وزارت علوم در جریان می‌باشد.

جبران جبر طبیعت

بایدها و نبایدهای انتقال بین حوضه‌ای

توزیع ناهمگون زمانی و مکانی بارش و رواناب در کشور موجب شده تا در حالیکه بسیاری از مناطق مرکزی و شرق کشور همواره با کمبود آب مواجهند، برخی مناطق شمالی و غربی کشور در سالهای مرطوب با آب مازاد و قابل برنامه‌ریزی مواجه باشند. لذا از دیرباز انتقال آب بین حوضه‌ای به عنوان یک راهکار مورد توجه برنامه‌ریزان کشور بوده است.

در صورت عملی شدن طرح‌های مطالعاتی و اجرایی انتقال آب بین حوضه‌ای، حجم آب انتقالی در این طرح‌ها در مجموع سالیانه به بیش از ۸ میلیارد مترمکعب می‌رسد، که این رقم بیش از دو برابر مقدار پیش‌بینی طرح جامع آب کشور می‌باشد. ضابطه‌مند کردن این اقدام از دیدگاه محیط زیستی و در مسیر انجام وظایف سازمان حفاظت محیط زیست کشور در برنامه پنجم، این سازمان را بر آن داشت تا در روز ۱۰ آبان ۱۳۹۱ با حضور نزدیک به ۵۰ نفر از متخصصان کشور ضمن برگزاری همایش تخصصی «دستورالعمل اقتصادی و زیست محیطی طرح‌های انتقال آب» به بررسی دستورالعمل تدوین شده بپردازند. کارگروه‌های تخصصی تشکیل شده در این همایش پس از بحث و تبادل نظرهای گسترده، مطلب تهیه شده را تنها به عنوان سند پشتیبان پذیرفته شد و مقرر گردید با سازماندهی بهتر و استفاده بیشتر از مشاوره‌های تخصصی این اقدام تا حصول به نتیجه ادامه یابد.